

Ђорђе ЂАПИН
Радмила ЂАПИН

ИЗВЈЕШТАЈ О ЗАШТИТНОМ АРХЕОЛОШКОМ ИСКОПАВАЊУ КОД ЦРКВЕ СВЕТОГ АПОСТОЛА ТОМЕ У ТРЕБЕСИНУ¹

Кључне ријечи: Требесни, Херцег-Нови, Бока Которска, Црква св. Томе, Црква св. Петра и Павла, археологија, заштитно археолошко ископавање, сахрањивање, гробови, новац.

Јавна установа Завичајни музеј и Умјетничка галерија „Јосип-Бепо Бенковић” Херцег-Нови обавијештена је 12. марта 2005. од стране г. Адама Видаковића, татора цркве Св. Апостола Томе у Требесину² (Општина Херцег-Нови, 8 км сјеверозападно од Херцег-Новог, 318,40 м. н. м - **Слика 1**) да су радници приликом скидања камених плоча западно од цркве испред улаза наишли на гробове. Око цркве Св. Томе у току су били радови на дренажи темеља и поплочавању простора испред улаза у цркву. Радови су прекинути до изласка екипе археолога ЈУ Музеј и Галерија Херцег-Нови.

Констатовано је да је у плитком ископу, насталом скидањем камених плоча, видљив гроб оријентисан запад-исток, израђен од необрађених камених плоча, дјелимично оштећен у западном дијелу ломље-

¹ Захваљујемо на помоћи и разумијевању г. Адаму Видаковићу из Требесина, г-ђи Ани Мрдак и г. Крсту Коњевићу из Управе за катастар - Подручна јединица Херцег-Нови, Заводу за пројектовање и урбанизам, г. Слободану Митровићу, директору Републичког завода за заштиту споменика културе са Цетиња и г. Радовану Арнауту, референту за односе са вјерским заједницама Секретаријата за друштвене дјелатности Општине Херцег-Нови, који су помогли да се ово истраживање успјешно заврши у веома кратком року. Ископавање је трајало од 15. до 18. марта 2005. Поред потписаних аутора у истраживању је учествовао г. Божо Станић, радник Музеја.

² Накићеновић Саво, Бока - антропогеографска студија, Српска краљевска академија, Насеља српских земаља књ. IX, Београд 1913. (репринт Херцег-Нови, 1982), 486-488.

њем једне од поклопница, као и трагови зида или темеља пижула уз западни зид цркве. У ископу су се назирала још два објекта пар метара западно, као и још један поремећени гроб између наведеног гроба и западног зида цркве. Екипа ЈУ Музеј и Галерија је констатовала да хитно треба приступити заштитном археолошком ископавању, које подразумејева пражњење, снимање и комплетну археолошку обраду гробова и техничко снимање откривених трагова архитектуре без даљег ископа. Пошто за предвиђено извођење дренаже и поплочавање простора испред улаза у цркву нису планирани већи земљани радови, нити дубљи ископ, за заштиту овог археолошког локалитета у овој фази била је довољна комплетна обрада откривених гробова и техничко снимање осталих објеката. Одмах је обавијештен Републички завод за заштиту споменика културе и затражена дозвола за хитно извођење археолошког заштитног ископавања.

Црква св. апостола Томе у Требесину (**Слика 3, Цртеж 1**) сазидана је 1778. године.³ (Ктиторски натпис - **Слика 4**). То је једнобродна грађевина са полукружном апсидом на источној и звоником на преслици са три окна на западној страни. Изнад врата, на западном зиду су лунета и розета. Спољне димензије цркве⁴ су 6,42 x 10,76 м, средњи радијус апсиде 2,65 м. Укупна дужина објекта је 12,55 м. Црква је засведена полуобличастим сводом висине 5,60 м. На висини од 3,10 м подужни зидови су профилисаним вијенцем спојени са сводом. Дебљина зидова је 0,80 м, а у апсиди је 0,55 м. На подужним зидовима су по два прозора са преломљеним луковима, док је у апсиди један прозор, полукружно озасведен. Присутне су три нише, у сјевероисточном дијелу сјеверног зида, сјевероисточном и југоисточном дијелу источног зида (проскомидија и ђаконикон) Олтарски простор је једним степеником одвојен од брода цркве.

Комплетну конзервацију и рестаурацију носача иконостаса и конзервацију икона у цркви св. Томе извела је стручна конзерваторска екипа ЈУ Музеј и Галерија Херцег-Нови 2001. године. Том приликом је урађено неколико конзерваторских сонди на унутрашњим зидовима објекта, које су показале да црква није била живописана.⁵

У порти су рушевине старије цркве св. ап. Петра и Павла. Од цркве је сачувана олтарска апсида, јужни дио источног зида и часна трпеза (**Слика 7**).

³ С. Накићеновић, н. д., 487.

⁴ Накићеновић даје приближне, али не прецизне податке о димензијама цркве: дужина 12 м, ширина 6 м, висина 5,50 м. С. Накићеновић, н. д., 487.

⁵ Радове су извели г. Горан Скробановић, сликар-конзерватор и г. Александар Вукасовић, виши музејски техничар-конзерватор.

Истражени су видљиви објекти унутар постојећег ископа: Темeљ пижула уз западни темeљ цркве означен је као зид 1 (**Цртеж 1 - 1; Цртеж 2**), Камена конструкција западно од наведеног зида означена је као зид 2 (**Цртеж 1 - 2, 3; Цртеж 2**), Гроб оријентисан запад-исток означен је као гроб 1 (**Цртеж 1 - 4; Цртеж 2**), а поремећни гроб између гроба 1 и западног зида цркве као гроб 2 (**Цртеж 1 - 5; Цртеж 2**).

ЗИД 1

(Цртеж 1 - 1; Цртеж 2)

Објекат је очишћен, фотографисан и технички снимљен. Не ради се о старијем архитектонском објекту, него о темeљу пижула, који је био прислоњен уз западни зид цркве. Рађен је од притесаног камена који је везиван сивобијелим малтером са доста пијеска и грумењем креча. Пижло се наставља и уз јужни зид. Између зида 1 и западног зида цркве пронађено је седам новчића: 1 аустријска крацјара, 1816.; аустријски, 20 хелера, 1894.; аустријски, 2 хелера, 1895.; аустријски, 2 хелера, 1897.; аустријски, 2 хелера, 1905.; мађарски, 2 филера, 1902. и 1 динар Краљевине Југославије, 1938.

ЗИД 2

(Цртеж 1 - 2,3; Цртеж 2)

Објекат је очишћен, фотографисан и технички снимљен. У питању је обично камење аморфног облика без везива, па се ни овдје не ради и остацима старијег архитектонског објекта.

ГРОБ 1

(Цртеж 1 - 4; Цртеж 2; Цртеж 3; Слика 5)

Гробна конструкција је рађена од необрађеног или нешто притесаног камена, а покривен је необрађеним каменим плочама. Укопан је у тамносиву глину. Гроб је без прилога, оријентације запад-исток са девијацијом од 35° ЈИ-СЗ.

Рака је трапезоидна формирана од 11 каменова различитих димензија, посланих у једном реду. Са западне, јужне и источне стране конструкција је ојачана додавањем ситнијег камена. Гроб је прекривен са 5 већих камених плоча и више мањих којима су заштитени саставци. Димензије гроба су 0,20-0,50 x 1,47 x 0,23 м. Сахрањен је један покојник

у опруженом ставу, са главом на западу, рукама на карлици, положен директно на земљу. Само је испод главе постављена камена плоча. Гроб је поремећен у југозападном дијелу. Разбијена је плоча и фрагментована лобања, преко које је упала земља, на коју су радници набацали фрагменте лобање из гроба 2. Сви дјелови скелета нису у свом анатомском склопу: дио лијевог карличног крила - илијачна кост је уклијештена између средњег дијела фемура и камена из конструкције, као и 1 лумбални пршљен и десна улна. Обје фибуле су једнако поломљене као и десни хумерус. Скелет није дизан. Уочава се да ниједна епифиза није срасла. Степен осификације сакрума, крајци ребара, пубична симфиза, сuture у максили, упућују да је сахрањена млада особа, старости између 10 и 15 година, док процес формирања трећег молара без формираног коријена у максили, упућују на доб од 12 година + 30 мјесеци.⁶ Присутни су сви зуби.

Може се констатовати да је примарна сахрана и да су све кости присутне. Интересантно је сагледати узрок дислокације појединих костију посткранијалног дијела скелета. Општећење гроба у југозападном дијелу, фрагменти лобање пренијети из гроба 2 и набацани са земљом, преко разбијене и фрагментоване лобање дјетета (свјежи преломи) су дјело радника настало током копања. До помијерања других костију вјероватно је дошло радом вода. Наиме, по отварању гроба, констатовано је да су и скелете и глина потпуно влажни, иако више дана није било кише. Дио гроба је одавало утисак плавлјења.⁷

ГРОБ 2

(Цртеж 1 - 5; Цртеж 2; Цртеж 4; Слика 6)

Сјевероисточно од гроба 1 је гроб 2. Камена гробна конструкција, оријентације запад-исток. Гроб је поремећен и пресјечен приликом градње цркве. Остао је сачуван дио западне стране који чине три камена из конструкције и један који је стајао испод главе покојника. Ширина очуваног западног дијела гроба је 0,36 м. Пар фрагмената лобање, који су стајали на камену и поред њега, радници су преbacили у гроб 1, прије излака археолога на терен. По дизању камене плоче констатован је фрагмент тибције одрасле особе, положен на други камен. Гроб је укопан у тамносиву глину.

⁶ Bass William M., Human osteology, New York 1987.

⁷ Подземне воде и влажење цркве су разлог за предузимање радова на дренажи

НАЛАЗИ

Приликом радова није констатован никакав археолошки материјал, ни приликом чишћења наведених објеката ни у одбаченој земљи из ископа прије почетка заштитног истраживања. Покретни налази су 7 новчића (од 1816. до 1938), који су нађени између темеља пижула (зид 1) и западног зида цркве (Цртеж 5)⁸:

1. Аустријски бакарни новчић - 1 креузер (крајцара) R - 26 мм, 1816. Тежина 8,65 г. Кован у вријеме Франца I (1804- 1835), (Цртеж 5-1)⁹
AV/SCHEIDEMUNZE + K - K - OESTERREICHISCHE

Кружни натпис, унутар њега у пољу штит са аустријским двоглавим орлом, изнад њега круна.

RV/EIN KREUZER 1816 - A

Хоризонталан натпис, испод њега двије ловорове гранчице и гла радионице A(Wien)

2. Аустро-угарски (аустријски) новчић - 20 хелера, никл. R - 20 mm, 1894. Тежина 3,80 г. Кован у вријеме Франца Јозефа I (1848 - 1916). Издато 50 116 000 примјерака. (Цртеж 5 -2)¹⁰

3. Аустро-угарски (аустријски) новчић - 2 хелера, бронза R = 199 mm, 1895. Тежина 3,14 г. Кован у вријеме Франца Јозефа II (1848 - 1916). Издато 25 610 000 примјерака. (Цртеж 5-3)¹¹

AV/U бисерном кругу аустријски двоглави орао, изнад њега круна. RV/2 1895 У Бисерном кругу, између ознаке номинална и године, двије ловорове гранчице.

4. Аустро-угарски (аустријски) новчић - 2 хелера, бронза R-19 mm, 1897. Тежина 3,13 г. Кован у вријеме Франца Јозефа I (1848-1916). Издато 98 000 000 примјерака. (Цртеж 5-4)¹²

AV/U бисерном кругу аустријски двоглави орао, изнад њега круна.

RV/2 1897 U бисерном кругу, између ознаке номинала и године, двије ловорове гранчице.

5. Аустро-угарски (аустријски) новчић - 2 хелера, бронза R = 19 mm, 1905. Тежина 3,14 г. Кован у вријеме Франца Јозефа I (1848-1916). Издато 6 679 000 примјерака (Цртеж 5 -5)¹³

AV/U бисерном кругу аустријски двоглави орао, изнад њега круна.

⁸Захваљујемо г. Бранку Дробцу на помоћи око обраде нумизматичког материјала.

⁹Standard Catalog of World Coins, Iola, Wisconsin, 1985., 97.

¹⁰Н.д., 113.

¹¹Н.д., 113.

¹²Н.д., 113.

¹³Н.д., 113.

RV/2 1897 У бисерном кругу, између ознаке номинала и године, двије ловорове гранчице.

6. Аустро-угарски (мађарски) новчић - 2 филера, бронза. R - 19 mm, 1902. Тежина 3,11 г. Кован у вријеме Франца Јозефа I (1848-1916). Издато 6.936 000 примјерака. (Цртеж 5 - 6)¹⁴

AV/MAGYAR KIRALYI VALTOPENZ 1902

RV/2 K - NB У бисерном кругу, између двије ловорове гране ознака номинала, испод сигла ковнице KB (Kremnitz).

7. I динар Краљевине Југославије, бакар 91%, алуминијум 9% R = 21 mm. 1938. Тежина 3,46 г. Кован у вријеме Петра II Карађорђевића (1934 - 1945). Издато 1 000 000 примјерака. Гравер Франо Динчић. Плићи отков, стилизована гравура. Кован и у техници „полирана плоча” (ПП). Новац Краљевине кован је у Паризу, Лондону и Београду. Комплетна серија из 1938. први пут је реализована у Ковници АД Београд¹⁵ (Цртеж 5 - 7)

AV / КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА У бисерном кругу кружни натпис, унутар њега круна Краљевине.

RV/I ДИНАР 1938

ЗАКЉУЧАК

Заштитно археолошко ископавање је показало да на простору, западно уз садашњу цркву св. ап. Томе нема трагова старије архитектуре. Одсуство археолошког материјала и гробова од којих је један поремећен и пресјечен градњом западног зида цркве потврђују да је црква св. ап. Томе изграђена 1778. године на дијелу некрополе старије цркве. св. ап. Петра и Павла, а не на старијем објекту. Оба истражена гроба су у истом нивоу, релативне дубине 0,60 м, и из истог периода, а пошто је један поремећен градњом цркве, оба припадају периоду прије 1778. године. Овакве гробне конструкције и начин сахрањивања су сасвим уобичајени за простор сјеверозападне Боке, а потврђени су и на далеко ширем подручју и у неизмијењеном облику постоје све до XX вијека. Исте гробне конструкције Цркве св. Саве на Савини, које је извела ЈУ Музеј и Галерија Херцег-Нови 2002. године.¹⁶ Питање доње

¹⁴Н. д., 945

¹⁵Ивица Вучићевић - Станиша Новаковић, Ковања и ковнице нашег новца 1868-1938, Нумизматичар бр. 8, Београд 1985., 100; Standard Catalog of World Coin, s Iola, Wisconsin, 1985., 2011.

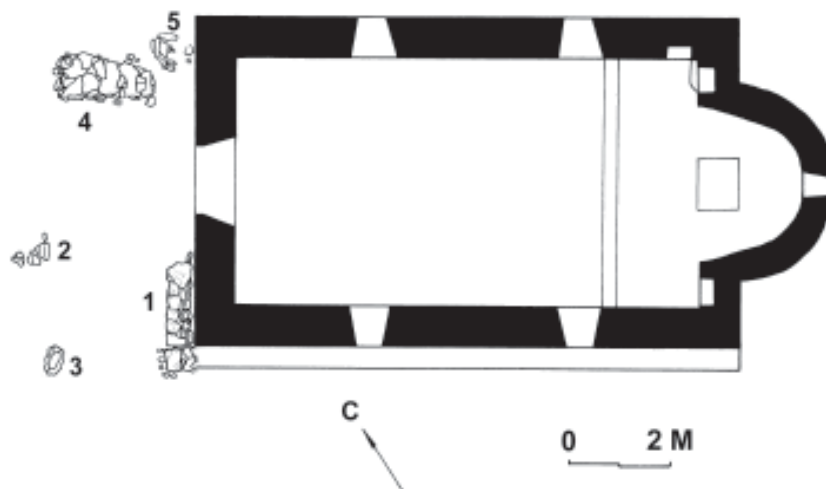
¹⁶Наша археолошка наука није поклањала готово никакву пажњу објектима млађим од XV вијека, тако да су истраживања ове врсте, која нису планирана из научних разлога и научног интересовања, него су заштитног карактера, уствари први кораци ка археолошком сагледавању млађих периода, којима се бавила искључиво историографија.

хронолошке границе оваквих гробних конструкција у сјеверозападној Боки доње хронолошке границе оваквих гробних конструкција у сјеверозападној Боки за сада остаје отворено због малог обима досадашњих истраживања и малог броја научно документованих података.

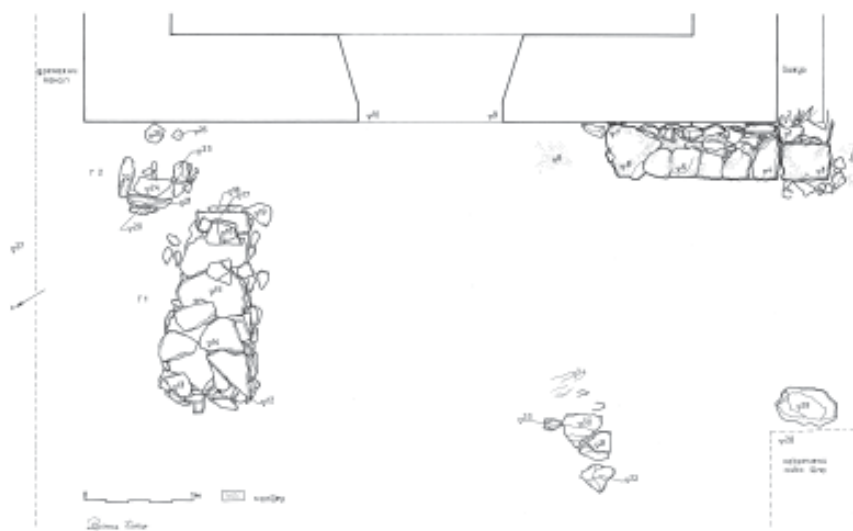
Археолошки интересантан објект су остаци Цркве св. ап. Петра и Павла, југозапно од цркве св. Томе. Од цркве је сачувана врло плитка олтарска апсида са дијелом зида и часном трпезом (Слика 7). Кружна основа видљива на слици 7 није основа првобитног објекта, него темељ импровизоване реконструкције цркве у сувомеђи, која је под кровом постојала до четрдесетих година XX вијека. ЈУ Музеј и Галерија Херцег-Нови од 2001. године планира извођење заштитног археолошког ископавања цркве, али до данас нису обезбијеђена средства за његову реализацију. Ниједан од четири млетачка катастра (1690, 1702, 1704, и 9 1758.) не региструје цркве св. Томе и св. Петра и Павла,¹⁷ што упућује на закључак да на мјесту данашње цркве дјелимично потврдило. Наравно, остаје отворена могућност евентуалног постојања старијих архитектонских остатака унутар садашњег објекта, али је то због конфигурације терена, подземних вода и присуства друге старије цркве мало вјероватно. Судаћи по млетачким катастрима, црква св. ап. Петра и Павла је и прије 1687. године била у рушевинама. Цркву не региструје ни аустро-угарски катастар (Слика 2).

Прецизније материјалне податке о Требесину прије XVIII вијека може дати планирано заштитно археолошко ископавање цркве св. Петра и Павла, за чију реализацију и обнову цркве се морају обезбиједити услови и средства.

¹⁷Марија Црнић-Пејовић, Неки подаци о сакралним споменицима културе у Херцеговској општини од краја XVII вијека до данас, Бока. Зборник радова из науке, културе и умјетности 18, Херцег-Нови, 1986., 165.

Црљеж 1 - Основа са црквом Св. Томе

Црљеж 2 - Основа

Цртежи 3 - Гроб 1

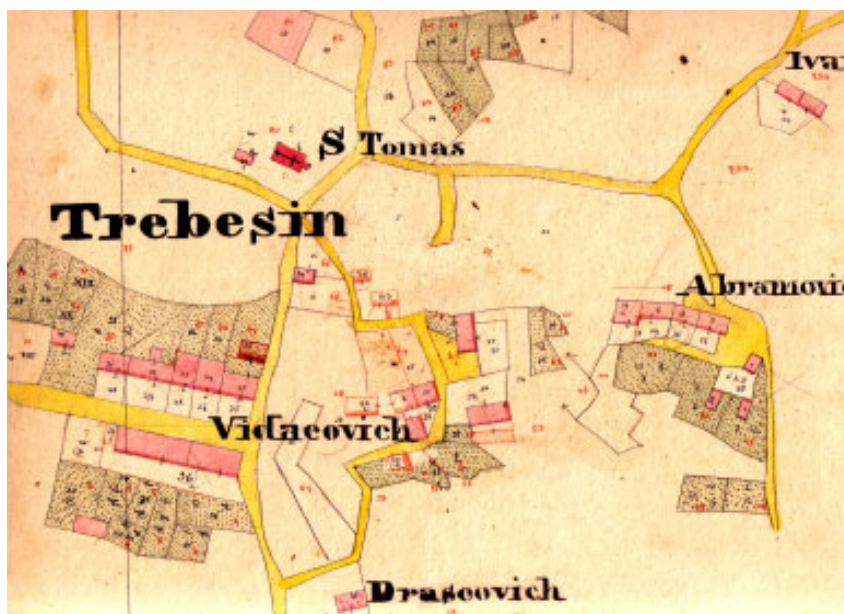
Цртежи 4 - Гроб 2

Цртеж 5 - Налази

Слика 1 - Карта 1: 50000 Коштор I, издање
Географског института ЈНА, 1967.

Слика 2 - Аустро Угарска катастарска карта, XIX в., власништво
породице Вудаковић из Требесина

Слика 3 - Црква св. ай. Томе

Слика 4 - Кийиѡрски најиѡис на цркви св. ай. Томе

Слика 5. Гроб 1

Слика 6 - Гроб 2

Слика 7 - Рушевине цркве св. ап. Петра и Павла

Dorđe ĆAPIN
Radmila ĆAPIN

REPORT ON PROTECTIVE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATION
IN THE VICINITY OF THE CHURCH OF SV. APOSTOL TOMA
(ST. THOMAS THE APOSTLE)

Summary

The authors present the results of the archaeological excavation in the vicinity of St. Thomas's Church in Trebesin (Herceg-Novi, Boka Kotorska Bay), performed by the Public Institution Museum and Gallery Herceg-Novi in March 2005. The excavation revealed that on the west side, very close to St. Thomas's Church, there are no remains of any older architecture. St. Thomas's Church was built in 1778 on a part of the necropolis belonging to the older Church of St Peter and Paul. Seven coins from the period of Austria, Austro-Hungary and the Kingdom of Yugoslavia, from 1816 till 1938, were found.

Two skeleton graves, oriented west-east were examined, without accessories. Both graves are made of rough stone slabs. In the grave number 1 originally one dead person was buried, laid on the back with the hands on the pelvis, aged 10–15. The grave number 2 was disturbed and cut by the building of St. Thomas's Church. Both graves belong to the period preceding the year 1778. The same grave structures were stated on the occasion of the protective archaeological excavation of the Church of St. Sava at Savina (Herceg-Novi) in 2002. Such grave structures were used up to the 20th century, but due to the small range of research the issue of their lowest chronological limit in the north west of the Boka Bay has remained unsolved.

Archaeologically interesting object is the remains of the Church of St Peter and Paul to the south west of St. Thomas's. The very shallow altar apse with a part of the wall and altar table are preserved. The Public Institution Museum and Gallery Herceg-Novi has since 2001 been planning the implementation of the protective archaeological excavation of the church, but it has not been performed, so far.